

Valt van cultuur- overdracht nog iets te verwachten?

Paul Schnabel Iets is niet veel. Bescheidenheid is echter niet het eerste dat opvalt als je kijkt naar de geschiedenis van het beleid dat zich ‘cultuuroverdracht’ ten doel stelde. De doelstellingen waren verheven en de verwachtingen hoog. Teleurstelling kon dan ook niet uitblijven. Vandaar de wat berustende vraag: mag er nog iets van cultuuroverdracht verwacht worden?

Uiteraard vindt er altijd en overal cultuur-overdracht plaats in de ruimere sociologische zin van het woord. Ieder kind wordt grootgebracht met de taal, gewoonten, smaak en voorbeelden van ouders, familie, school en vrienden. Bij kinderen staat de *window of opportunity* nog wijd open; ze kunnen nog gemakkelijk van moedertaal veranderen of een tweede taal als *native speaker* leren beheersen. Kinderen die vroeg leren dansen, zingen of een instrument bespelen, hebben een grote voorsprong op kinderen met in principe hetzelfde talent die daar pas later mee beginnen.

Mensen zijn zeer flexibele en adaptieve wezens, maar hoe eerder de cultuuroverdracht heeft plaatsgevonden, hoe ‘natuurlijker’ deze is. Latere vaardigheden worden verworven op basis van het eerder vastgelegde patroon en zijn ook weer gemakkelijker te veranderen dan wat jong geleerd is. Met een variant op het spreekwoord zou je inderdaad kunnen zeggen dat wat jong geleerd is oud niet meer

ontdaan kan worden, terwijl wat later geleerd wordt niet voor altijd gedaan hoeft te zijn.

De taal van je ouders kun je al gauw niet meer echt verliezen, de smaak en de leefstijl van thuis wel. Uit onderzoek blijkt dat een grote breuk met het verleden vaak tot een voor anderen onzichtbaar, maar zelf wel sterk beleefd gevoel van onzekerheid en ongemak kan leiden. De nieuwe jas zit niet als gegoten en het besef blijft dat het een jas en niet de eigen huid is. (Matthijs 2010) Dat is overigens helemaal niet erg, al was het maar omdat de jas de huid verborgen houdt en tegelijk bescherming en comfort biedt.

Het is een misverstand te denken dat de huid meer waarde heeft of ‘echter’ is dan de jas. Ze verschillen van elkaar. Het is natuurlijk boffen als je niet hoeft te merken dat je al een jas aan hebt, maar met evenveel recht kun je zeggen dat het een geluk kan zijn om een nieuwe jas te hebben kunnen aantrekken. In dit geval dan een jas die sociaal meer mogelijkheden en cultureel meer ruimte biedt.

Kleine en grote cultuur

Wie het zonder zo'n jas moet stellen, hoeft niet het gevoel te hebben iets te missen. Dat is tegenwoordig misschien zelfs minder het geval dan vroeger. In principe is er immers altijd de mogelijkheid een nieuwe jas aan te trekken. Dat kost wel tijd, inzet en ook wat geld, maar onmogelijk is het zeker niet. Dat is precies wat het beleid van cultuuroverdracht beoogde: kansen bieden om los te komen van de beperkingen van wat van thuis is meegenomen. Voor de meeste mensen is dat inderdaad beperkt gebleven tot de overdracht van de kleine cultuur van het dagelijks leven. Het beleid was en is gericht op de overdracht van de grote cultuur van de westerse samenleving en geschiedenis. Dat is de wereld van de kunst, de literatuur, de muziek, de filosofie en de civilisatie.

In een iets andere retoriek zou men een eeuw geleden geen moeite hebben gehad om dit onderscheid tussen kleine en grote cultuur zo duidelijk neer te zetten. Dat ligt nu anders, omdat het ideaal van de Bildung veel van zijn glans heeft verloren, zowel bij het Bildungsbürgertum zelf als bij degenen die er geen deel aan hebben. Men wil er in de meeste gevallen ook geen deel aan hebben. Honderd jaar geleden had de zich emanciperende arbeider geen piano in huis en dus greep hij naar de

blokfluit. Geen dure boeken, maar wel goede literatuur via de Wereldbibliotheek. De matinee op de vrije zaterdag in Het Concertgebouw is de laatste herinnering aan het streven ook de gewone man deel te laten nemen aan wat ooit aan een welvarende en ontwikkelde elite was voorbehouden.

Van verheffing naar verplattung

In de politiek heeft het streven naar 'verheffing' van het volk inmiddels al bijna plaats

Hoe eerder cultuuroverdracht heeft plaatsgevonden, hoe 'natuurlijker' deze is

moeten maken voor een neiging tot 'verplattung' van wie en wat zich wil onderscheiden. Wat telt, is hoeveel publiek er komt en hoeveel geld dat publiek voor het gebodene over heeft. Wat gewogen wordt, is niet meer de objectieve waarde, maar de subjectieve waardering. Cultuurparticipatie is vrijetijdsbesteding en dan is ook de keuze vrij en zonder verschil in waarde. Dat geldt voor iedereen, voor de hoogst en de laagst geplaatsten in de samenleving, voor de hoogst opgeleiden net zo goed als voor de laagst opgeleiden. Degenen die politiek het meest kritisch zijn over het vermeende cultuurrelativisme van 'links', blijken op 'rechts' gemeente kunstrelativisten. Niets hoeft, alles mag, maar uiteindelijk doet het er niet toe, want het is vrijetijdsbesteding.

Als dat zo is, komt natuurlijk ook de vraag op of de overheid hier nog een taak heeft. Waarom zou het ene wel bevorderd moeten worden en het andere niet? Waarom zou wie geen museum of concertzaal bezoekt financieel moeten bijdragen aan de vrijetijds-

besteding van wie dat wel doet? Waarom moet wel de volledige prijs voor een musical of popconcert betaald worden en zit op een kaartje voor de opera of een museum altijd subsidie? Het eenvoudigste antwoord is dat er anders geen opera of museum meer zal zijn, omdat het publiek dat de werkelijke prijs kan betalen dan te klein zou zijn. Een moeilijker antwoord is dat er ook zonder groot of kapitaalkrachtig publiek zaken zijn die een samenleving in stand wil houden of zich verder wil laten ontwikkelen. Bij elkaar vertegenwoordigen de cultuurgoederen ook een economische meerwaarde – bijvoorbeeld in de vorm van toerisme – die zij elk voor zich niet tot stand kunnen brengen en die ook nauwelijks aan henzelf toevalt. Ten slotte is er dan ook nog zoiets als nationaal prestige en nationale identiteit. Samenlevingen herkennen zich met trots in bijzondere prestaties. Dat kan op het gebied van technologie en sport zijn, maar ook van geschiedenis en cultuur.

Cultuuroverdracht in dienst van de kunst

Als we cultuuroverdracht nu verder beperken tot de overdracht van belangstelling voor kunst in de ruime zin van het woord, dan blijft het belangrijk te beseffen dat die overdracht niet meer vanzelfsprekend is op grond van de

waarde van het aanbod alleen. Steeds meer is het ook gewoon geworden aandacht te geven aan het plezier dat er persoonlijk beleefd kan worden aan het aanbod, aan de vergroting van het eigen ervaringsgebied en de verrijking van de individuele beleving. Dat betekent ook dat er naast de bewondering voor wat anderen gemaakt hebben ruimte is voor de ontwikkeling van de eigen mogelijkheden op het gebied van muziek, beeldende kunst, toneel of literatuur. Het publiek kan ook in de andere

Cultuuroverdracht is niet langer vanzelfsprekend op grond van de waarde van het aanbod

betekenis van het woord amateur zijn. Juist daarin wordt vaak zichtbaar wat de betekenis van kunstbeoefening als vrijetijdsbesteding kan zijn: expressie van jezelf, maar ook gebruikmaken van de eigen talenten en ze ontwikkelen door oefening en begeleiding. Dat kan op individueel niveau, maar ook gezamenlijk – en juist dat wordt als heel plezierig en bindend beleefd. (Broek 2010)

De behoefte van veel mensen om ook zonder economisch voordeel hun tijd en talent te besteden aan artistieke activiteiten is niet anders dan wat we al weten over het gedrag van mensen uit de vroegste samenlevingen. Mensen zijn symboolwezens, die zichzelf versieren en presenteren als wie ze zouden willen zijn, maar die ook hun omgeving meer dan alleen functioneel vormgeven, bovendien de neiging hebben hun wereld ook in beeld te representeren en hun stem en lichaam inzetten om hun gevoelens uit te drukken of juist gevoelens op te roepen. Als sociale wezens zijn ze daarbij uit op het vinden van

Deelname aan cultuur – Europese vergelijking (18+)

(Europees gemiddelde = 100) (2007-2010)

	Kunstbezoek	Kunstbeoefening
Nederland	130	123
België	97	103
Denemarken	128	130
Frankrijk	92	110
Italië	83	76
Verenigd Koninkrijk	105	97
Zweden	128	151
Sociaal en Cultureel Planbureau		(Sonck 2011)

Kunstbeoefening (18+)

1999-2007

	1999	2007
Totaal	38%	41%
• Laagopgeleid	29%	31%
• Middelbaar opgeleid	38%	40%
• Hoogopgeleid	48%	52%
Sociaal en Cultureel Planbureau		(Sonck 2011)

Bezoeken en actieve deelname aan cultureel erfgoed

1983-2007

	1983	1995	2007
Musea	35%	35%	41%
Monumenten	44%	43%	45%
Archieven		2,9%	4,3%
Sociaal en Cultureel Planbureau			

een publiek, dat reageert op wat hen getoond wordt of ten gehore wordt gebracht. Voor zowel *performer* als *audience* geldt dat ze hun vak en hun rol moeten leren.

Dat was vroeger zo en dat is nu niet anders. Het bijzondere van de mens is dat hij niet alleen kan voortbouwen op de ervaringen en prestaties van eerdere generaties – iedere cultuur heeft in die zin een ‘acquis’ –, maar ook dat er verschil gemaakt en waargenomen wordt in de kwaliteit van de uitvoering. Het mooier, beter, anders willen doen dan de voorgangers of de concurrenten is een menselijke eigenschap, en die wordt gestimuleerd door het oordeel van het publiek of publieke beoordelaars. Dat geldt voor de ‘lage’ kunst evengoed als voor de ‘hoge’ kunst. Daar zit het verschil niet in. Het onderscheid in de kunsten tussen ‘laag’ en ‘hoog’ is in veel culturen eveneens als vanzelfsprekend aanwezig. Het grote verschil met de moderne westerse samenleving is dat dit onderscheid altijd ook een sociaal onderscheid is dat men wil handhaven. Het hogere is voorbehouden aan de goden, de priesters, de adel of de koning. Het hogere is dan ook vaak ‘geheim’ en niet zichtbaar of toegankelijk voor het volk. In de westerse samenlevingen is dat nu juist wel steeds meer het doel geworden: het hogere is er voor iedereen en iedereen

moet dus ook geholpen worden toegang te krijgen tot het hogere door middel van scholing en subsidies. Dat er tegelijkertijd bij de vertegenwoordigers van de hoge kunsten altijd een neiging is om wat eenmaal algemeen gewaardeerd wordt, weer wat zuinigjes als ‘gemakkelijk’, als ‘ijzeren repertoire’ of ‘koektrommeltjeskunst’ af te doen, laat nog eens zien hoe ingewikkeld de verhouding tussen het hogere en het lagere in de kunst is. We hebben geen sacrale of

We hebben geen sacrale of sociale grenzen meer om onderscheid te maken tussen hoge en lage kunst

sociale grenzen meer om onderscheid te maken, maar daar zijn distincties in termen van vernieuwing of complexiteit voor in de plaats gekomen.

Hoogopgeleid, en toch...

In het streven naar cultuuroverdracht in dienst van een toenemende cultuurparticipatie is de grootste tegenvaller toch wel de beperkte werking van een verhoging van het algemene opleidingsniveau geweest. Altijd al kenmerkte het publiek voor de hogere kunst zich door de combinatie van een hoog opleidingsniveau en een hoge sociaal-economische status. Voor een belangrijk deel is dat nog steeds zo, maar de groei van het publiek is toch achtergebleven bij de stijging van het algemene opleidingsniveau van de Nederlandse bevolking. Voor een deel is dat het gevolg van juist de stijging zelf. De betrokkenheid bij en de deelname aan culturele activiteiten is voor veel mensen met een hoge opleiding niet meer iets wat ze van

Bezoek aan gecanoniseerde en populaire kunst

1999-2007

Gecanoniseerd	1999	2007
• Laagopgeleid	49 %	46 %
• Middelbaar opgeleid	60 %	60 %
• Hoogopgeleid	84 %	84 %
Totaal	60 %	62 %
Populair		
• Laagopgeleid	41 %	46 %
• Middelbaar opgeleid	63 %	62 %
• Hoogopgeleid	77 %	80 %
Totaal	58 %	62 %
Sociaal en Cultureel Planbureau		

Bezoek aan podiumkunsten (12mnd.) (6+)

1983-2007

	1983	2007
• Toneel (beroeps/amateur)	23 %	27 %
• Beroepstoneel	13 %	14 %
• Ballet	4 %	5 %
• Cabaret	11 %	15 %
• Klassieke muziek	13 %	14 %
• Popmuziek	18 %	34 %
Sociaal en Cultureel Planbureau		(Broek 2009)

thuis hebben meegekregen. We weten dat dit verschil belangrijk is. Wie is opgegroeid in een gezin zonder religieuze overtuiging en praktisch zal maar zelden als volwassene wel de keuze voor een bepaalde religie maken. Op cultureel gebied is de stap minder groot, maar ook daar blijft belangrijk wat thuis als vanzelfsprekend werd beschouwd.

Niet minder belangrijk is de opkomst van wat aanvankelijk als ‘jeugd’cultuur gezien werd, maar wat inmiddels tot een groot en belangrijk gebied van artistieke activiteit voor alle generaties is uitgegroeid. Vooral op het gebied van muziek, dans en film is er een aanbod ontstaan dat in deze mate en veelvormigheid vroeger niet bestond. Ook op deze gebieden zijn er verschillen in verfijning en complexiteit, maar als populaire cultuur worden ze toch gemiddeld eerder tot de lage dan tot de hoge cultuur gerekend. De betekenis van dit onderscheid wordt langzamerhand echter vooral nog op het niveau van de politiek en het beleid gevoeld, omdat het vooral leidt tot een verschil in de mate waarin een specifieke vorm of een bepaald aanbod steunwaardig wordt beschouwd. Dat kan te maken hebben met de inrichting van de opleidingen, maar ook met de organisatie en financiering van het aanbod. Simpel samengevat: gaat het om een aanbod dat ook aandacht krijgt van de Raad voor Cultuur of een plaats heeft in de cultuurnota van het kabinet? De verhouding in aandacht en middelen laat dan zien in welke mate het tot de hogere of de lagere cultuur wordt gerekend.

Voor het publiek geldt niet de rangorde van de officiële waardering, maar de persoonlijke preferentie. Het is niet helemaal waar dat de keuze voor muziek, toneel of literatuur als sociaal irrelevant wordt beschouwd, maar de individuele vrijheid is wel veel groter geworden. Tragisch voor het streven naar meer deelname aan het aanbod van de hogere cultuur is dat het daarin geïnteresseerde publiek ook tot het publiek van zeker een

belangrijk deel van de lagere cultuur is gaan behoren, maar dat het omgekeerde nauwelijks het geval is. Wie Freek de Jonge of Hans Teeuwen waardeert, herkent ook de humor van André van Duin, maar het grootste deel van de André van Duin-aanhang kiest zelf toch eerder voor Tineke Schouten. Over de hele wereld weet André Rieu volle stadions tot enthousiasme en ontroering te brengen, maar slechts een heel klein deel van zijn publiek zal daarna geïnteresseerd zijn in een symfonie van Mahler. Wie daar wel naar gaat luisteren, zal weer niet gauw een kaartje voor een concert van André Rieu kopen. Het gaat nooit alleen om wat je zelf mooi of leuk vindt, maar ook om wat in je omgeving voor mooi of leuk gehouden wordt. Smaak wordt ook bepaald door status, al sluit dat niet uit dat smaak ook weer iemands status bepaalt.

De feiten vertellen het verhaal

In de periode 1999-2007 zien we een heel lichte stijging (van 60 naar 62 procent) van het bezoek – minstens een keer per jaar – aan ‘gecanoniseerde’ kunst. Bij laag opgeleiden daalde het bezoek van 49 naar 46 procent, bij middelbaar en hoog opgeleiden bleef het gelijk met respectievelijk 60 en 84 procent. Dat er over het geheel toch een stijging te zien is, komt door de groei van het aandeel hoog opgeleiden in de samenleving. Op dit moment is van de 25-34-jarigen ruim 35 procent hoogopgeleid. Zij zijn overigens ook de bezoekers van de meer populaire vormen van cultureel aanbod (popconcerten, musicals, cabaret). Ook hier maakt op jaarbasis 62 procent van de bevolking gebruik van, van wie 80 procent hoog is opgeleid en 46 procent laag. Het aandeel belangstellenden onder de hoog opgeleiden is in de periode van 1999-2007 nog wat toegenomen. Kijken we voor de hele bevolking van 6 jaar en ouder naar het bezoek aan de podiumkunsten, dan zien we tussen 1983 en 2007 vooral een grote stijging van het bezoek aan popconcerten (van 18 naar 34

procent) en ook cabaret (van 11 naar 15 procent). Voor beroepstoneel, ballet en klassieke muziek is nauwelijks stijging in de actieve belangstelling waar te nemen. (Broek 2009) Het bezoek aan musea (gerekend vanaf 16 jaar) is in dezelfde periode wel toegenomen: van 35 procent in 1983 tot 41 procent in 2007. De actieve kunstbeoefening als amateur (alleen volwassenen meegerekend) is voor alle opleidingsniveaus toegenomen tussen 1999 en 2007. De sterkste stijging was weer te zien bij de hoog opgeleiden (van 48 naar 52 procent). (Sonck 2011)

Bij al deze cijfers moet in aanmerking genomen worden dat we een deel van de huiselijke belangstelling voor kunst en cultuur niet kunnen waarnemen. We weten niet hoeveel en welke cd's mensen in huis hebben (in 1983 was dat uiteraard nog vrijwel niets, in 2009 wordt de muziek al meestal gedownload). Hetzelfde geldt voor het bezit aan kunstboeken, die in de afgelopen decennia een enorme ontwikkeling in de kwaliteit van de kleurenreproducties hebben doorgemaakt, terwijl de prijs juist sterk is gedaald.

In Nederland leeft de gedachte dat de culturele belangstelling in andere landen – en dan met name in cultuurlanden als Frankrijk en Italië – groter is dan in ons land. De cijfers wijzen niet in die richting. Als we het Euro-

pese gemiddelde voor cultuurparticipatie op 100 stellen, dan zit een land als Nederland daar zowel wat bezoek aan kunstinstituten (130) als wat amateuristische kunstbeoefening (123) betreft ver boven. Denemarken en Zweden scoren nog hoger, maar de Fransen en Italianen halen het Europese gemiddelde niet. (Sonck 2011) Ook in België is de culturele belangstelling niet groter dan in Nederland. (Hoeven 2012)

Afgaande op de cijfers en de gemiddelden

Het actieve Nederlandse cultuurbeleid is zeker niet zonder resultaat gebleven

zou je dus kunnen stellen dat het actieve Nederlandse overheidsbeleid op dit gebied zeker niet zonder resultaat is gebleven. De vraag is hoogstens of de resultaten gezien de inspanningen niet aan de bescheiden kant zijn. De vraag zou echter ook kunnen zijn of het wel reëel is te veronderstellen dat een beperkte inzet via vooral het reguliere onderwijs tot een blijvende verandering in het preferentiepatroon van jongeren zal kunnen leiden. Is dat niet van te velen te veel gevraagd? Zo gemakkelijk veranderen mensen nu ook weer niet hun voorkeuren of hun gedrag, en zeker niet alle mensen.

Richtingen van cultuuroverdracht

Cultuuroverdracht is een proces dat specificatie verdient naar aard en richting. Pas dan wordt het ook mogelijk zicht te krijgen op de mogelijke effectiviteit van beleidsinspanningen. De verticale overdracht van cultuur vindt plaats tussen de generaties, tussen de ouders en de kinderen, eventueel

Paul Schnabel

is directeur van het Sociaal en Cultureel Planbureau en universiteitshoogleraar aan de Universiteit Utrecht

ook de kleinkinderen, en in het onderwijs. Alles waar een kind al jong mee geconfronteerd wordt, is voor hem vanzelfsprekend; het zal eenmaal volwassen geworden de kans groter maken dat iemand zelf ook weer vergelijkbare keuzen maakt. Cultuuroverdracht is een vorm van socialisatie en enculturatie in de wereld van de volwassenen.

Diagonale cultuuroverdracht kan plaatsvinden door toedoen van in het bijzonder in cultuur geïnteresseerde of daarbij betrokken familieleden en familievrienden. In onderzoek wordt nooit veel aandacht aan hun rol gegeven, maar juist de wat grotere afstand van het eigen gezin en het dagelijkse leven maakt een zekere idealisering mogelijk van wie een andere en intrigerendere interesse heeft dan thuis gebruikelijk is. De horizontale cultuuroverdracht ten slotte is afhankelijk van de partner en de eigen kringen van vrienden, medestudenten en collega's. Mannen zijn in het algemeen voor de cultuurparticipatie zeer afhankelijk van het initiatief van de vrouwelijke partner. In de meeste huwelijken en relaties zijn het de vrouwen die zorgen voor het bezoek aan schouwburg, concertzaal of bioscoop en zijn het ook de vrouwen die de boeken kopen.

Cultuuroverdracht kan op vele manieren en langs vele wegen plaatsvinden. In de meeste gevallen zal het effect beperkt blijven tot incidentele participatie aan het formele of informele aanbod aan kunst en cultuur. In alle samenlevingen komt intensieve cultuurparticipatie maar bij een kleine minderheid van de bevolking voor. In de beoordeling van het beleid dat gericht is op cultuuroverdracht en cultuurparticipatie schuilt dan ook altijd het gevaar van te hoge verwachtingen van de omvang en betrokkenheid van het publiek. Dat leidt tot teleurstelling. Van cultuuroverdracht valt inderdaad 'iets' te verwachten, maar niet alles.

Literatuur

- Broek, A. van den (red.) (2010) *Mogelijkheden tot kunstbeoefening in de vrije tijd*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Broek, A. van den, J. de Haan en F. Huysmans (2009) *Cultuurbewonderaars en cultuurbewoefenaars. Trends in cultuurparticipatie en mediagebruik*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Hoeven, Q. van der (2012) *Van Anciaux tot Zijlstra. Cultuurbeleid en cultuurparticipatie in Nederland en Vlaanderen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Matthijs, M. (2010) *Doorzetters. De betekenis van de arbeidersafkomst voor de levensloop en de loopbaan van universitair afgestudeerden*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Sonck, N. (et al.) (2011) 'Vrijtijdsbesteding'. In: *De sociale staat van Nederland 2011*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.